

ЗАСАДА БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

КОВАЛЬОВ Євген В'ячеславович - старший слідчий прокуратури Печерського району м. Києва, юрист 3 класу

В статті розглядається діяльність принципу безпосередності дослідження показань, речей і документів в кримінальному процесі. Проводиться аналіз виключеного з дії даного принципу. Представлено пропозиції щодо вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства в сфері діяльності принципу безпосередності.

Ключові слова: засада безпосередності дослідження показань, речей і документів, докази, винятки із засади безпосередності.

Актуальність проблеми

Засада безпосередності дослідження доказів є однією з основних засад кримінального провадження, яка забезпечує, перш за все, виконання завдання щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також є гарантією неупередженого судового розгляду справи. Лише в результаті безпосереднього дослідження доказів з'ясується їх джерело, перевіряється їх належність, допустимість, достовірність і достатність для сформування внутрішнього переконання суддів у наявності чи відсутності обставин, що охоплюються предметом доказування [1, с. 87]. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу зміст цієї засади зазнав певних змін, оскільки у новому кримінальному процесуальному законі передбачені цілком нові процесуальні інститути, які не передбачають безпосереднього дослідження доказів судом. Це, наприклад, угоди

у кримінальному провадженні, провадження щодо кримінальних проступків, показання з чужих слів тощо. Саме тому наукове дослідження особливостей дії цієї засади у кримінальному провадженні на сучасному етапі є вельми актуальним.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Засади (принципи) кримінального провадження завжди були предметом пильної уваги вчених-процесуалістів, оскільки на їх основі здійснюється кримінальне провадження у цілому. Значний внесок у розроблення теоретичних основ вчення про принципи, їхню систему та значення здійснили В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошовий, Т. М. Добровольська, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, М. М. Михеєнко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, В. М. Савицький, М. С. Строгович, І. В. Тирічев та інші. Однак їхні роботи були спрямовані в основному на визначення поняття принципів та їх системи, досліджувались також деякі окремі принципи кримінального провадження, але що стосується саме засади безпосередності, то вона на даний час не знайшла належного наукового аналізу, зокрема у світлі прийняття нового КПК.

Мета статті

Метою даної статті є здійснення наукового аналізу засади безпосередності у кримінальному провадженні, її місця у системі засад та її дії у кримінальному провадженні.

Викладення основного матеріалу. У КПК 1960 року окремої глави, присвяченої засадам кримінального процесу, не існувало. Ця засада знаходилась у главі 24 «Загальні положення судового розгляду», стаття 257 якої мала назву «Безпосередність, усність судового розгляду» [3, с. 116]. Відповідно, за КПК 1960 року дія цієї засади законодавчо не поширювалась на досудові стадії кримінального процесу і відносилась до принципів судового розгляду. Однак у науці кримінального процесу дія цього принципу деякими процесуалістами розглядалась більш широко. Як зазначають Ю. М. Грошевий та О. В. Капліна, системний аналіз норм КПК та рішень Верховного Суду України, зокрема постанови Пленуму Верховного Суду України «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ» від 27 грудня 1985 року № 11, дозволяє більш широко розглядати зміст принципу безпосередності, а саме як комплекс вихідних положень, якими встановлюються обов'язки суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, та відповідні права інших учасників процесу щодо використання доказів, їх перевірки та оцінки, прийняття та обґрунтування рішень, участі у процесуальних діях [7, с. 66].

До змісту даного принципу зазначені вчені відносили обов'язок особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді (суду): особисто перевіряти і оцінювати докази; обґрунтовувати свої рішення відомостями з джерел, перевірених і оцінених особисто; використовувати первинні докази, крім випадків, коли отримати останні неможливо; забезпечувати можливість безпосередньої участі інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності у проведенні процесуальних дій і ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи у випадках і межах, передбачених законом [7, с. 67].

Глава 2 Кримінального процесуального кодексу 2012 року присвячена засадам кримінального провадження. Стаття 7 КПК, яка має назву «Загальні засади кримінального провадження», містить перелік основних засад, до яких входить і засада безпосередності [2, с. 6]. У законі не дається визначення по-

няття засади (принципу). Наука кримінального процесуального права визначає засади кримінального провадження як закріплені в правових нормах вихідні положення, що відбивають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність організації і діяльності компетентних державних органів щодо досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ [8]. Таким чином, у новому КПК засади згруповані в окрему главу загальної частини, що є цілком логічним і відповідає науковому визначенню поняття засади (принципу). Якщо норма стосовно принципу міститься в особливій частині, як це було у КПК 1960 року, законодавчої підстави говорити про її вплив на інші стадії не існувало.

У новому КПК дія засади безпосередності навіть у вузькому розумінні поширюється і на стадію досудового розслідування. Згідно із статтею 225 КПК у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду [2, с. 92].

У сучасній літературі також зустрічається розширене тлумачення дії цієї засади на досудовому розслідуванні. Вважається, що ця засада зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого суддю: 1) особисто перевірити (дослідити) одержані докази і дати їм правову оцінку; 2) обґрунтувати свої рішення фактичними даними (відомостями), одержаними з першоджерела, та перевіреними і оціненими безпосередньо, особисто; 3) за-

безпечити можливість безпосередньої участі інших учасників провадження для проведення слідчих (розшукових) дій з метою одержання доказової інформації та ознайомлення цих учасників (зокрема, підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих) з їх результатами [1, с. 89]. Однак, якщо в такому разі можливою є передача справи від одного слідчого іншому, доручення щодо проведення окремих слідчих дій оперативним підрозділам, що виключає безпосередність, в ході судового розгляду усі судді повинні безпосередньо брати участь у дослідженні доказів. Якщо суддя замінюється іншим суддею, який не був присутній під час судового розгляду, судовий розгляд розпочинається спочатку (ч. 1 ст. 319 КПК).

Взагалі, говорити про дію засади безпосередності у широкому розумінні стосовно діяльності органів досудового розслідування можливо лише теоретично. На нашу думку, оскільки законодавець присвятив засадам окрему главу і розкрив зміст кожної із них у відповідній статті, з цього змісту необхідно і виходити. З тексту статті 23 КПК вбачається, що дана засада діє суто у судових стадіях. Ми не заперечуємо того, що слідчий також досліджує докази і здійснює досудове розслідування особисто, однак він це здійснює не на підставі засади безпосередності, як це вважають деякі автори [7, с. 66-68], а за правилами оцінки доказів та нормами, що регламентують порядок здійснення досудового розслідування, правами та обов'язками учасників кримінального провадження, а також іншими принципами, наприклад, публічності і диспозитивності.

Слід також звернути увагу на те, що у назві статті 23 і диспозиції частини 1 цієї ж статті КПК існує певна невідповідність. З назви статті вбачається вимога безпосереднього дослідження показань, речей і документів, тоді як диспозиція ч. 1 цієї статті зазначає, що «суд досліджує докази безпосередньо». Ч. 2 статті 84 джерелами доказів називає показання, речові докази, документи і висновки експертів. Таким чином, у назві статті, так само як і у назві засади, відсутнє таке джерело доказів, як висновок експерта. То чи стосується засада безпосередності дослідження і цього джерела до-

казів?

Стаття 101 КПК визначає, що кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. Отже, висновок експерта також повинен досліджуватись судом безпосередньо.

У статті 23 КПК мова йде про оцінку самих доказів. Однак, як правильно зазначає С.М. Стахівський, цей підхід є не зовсім послідовним, оскільки оцінюються і докази, і їхні процесуальні джерела. Автор висловлює занепокоєння тим, що у процесуальній літературі науковці найчастіше ведуть мову за оцінку самих лише доказів [4, с. 36]. М. М. Михеєнко зауважує, що це, як правило, через те, що багато юристів ототожнюють поняття доказів та їхніх процесуальних джерел [5, с. 117]. Таку ж позицію займає і законодавець, говорячи про оцінку тільки доказів. Однак те, що суд оцінює не тільки докази, а й їхні процесуальні джерела, є фактом беззаперечним.

Тому, на нашу думку, назву статті 23, так само як і назву засади, що міститься у п. 16 ч. 1 ст. 7 КПК, слід змінити на «Безпосередність дослідження доказів та їхніх процесуальних джерел», оскільки саме таке формулювання охоплює усі без винятку джерела доказів.

Засада безпосередності не має абсолютної дії, закон передбачає винятки, які обмежують дію цієї засади у кримінальному провадженні.

Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується (ч. 3 ст. 349 КПК). Якщо виникає необхідність у встановленні обставин або в перевірці тих із них, що мають істотне значення для кримінального провадження, суд має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії (частини 3-5 ст. 333 КПК). Суд

має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження (ст. 381 КПК). Свої висновки суд може обґрунтувати показаннями свідка, потерпілого, отриманими слідчим суддею під час їх допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Показання свідка, потерпілого, отримані на допиті під час досудового розслідування в судовому засіданні, можуть бути оголошені під час судового розгляду з метою перевірки їх правдивості і з'ясування розбіжностей (ч. 5 ст. 225 КПК). Вирок може бути постановлений без безпосереднього дослідження в судовому засіданні доказів, якщо у кримінальному провадженні були досягнуті угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, а суд визнав за можливе затвердження угод (глава 35 КПК) [6, с. 74-75]. На нашу думку, до винятків з принципу безпосередності дослідження доказів слід також віднести допит одного з обвинувачених, потерпілого чи свідка в режимі відеоконференції чи із застосуванням інших технічних засобів для трансляції з іншого приміщення у випадках, якщо цього вимагають інтереси провадження або безпека допитуваних осіб (ст. 351, ст. 352 КПК), а також показання з чужих слів (ст. 97 КПК).

Оскільки перелік винятків є досить об'ємний, а обмеження дії принципів як основних засад у кримінальному провадженні можливе лише задля досягнення цілей і завдань цього провадження, зробимо спробу згрупувати ці винятки відповідно до мети їх застосування.

1. З метою забезпечення швидкості розслідування та судового розгляду справи встановлені такі винятки:

- недослідження у судовому засіданні як доказів тих обставин, які ніким не оспорується;

- розгляд обвинувального акту щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому

засіданні за відсутності учасників судового провадження;

- затвердження судом угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості;

2. З метою дотримання вимог щодо безпосередності дослідження доказів в разі неможливості безпосереднього дослідження доказів в суді встановлені такі винятки:

- допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні;

- показання з чужих слів;

3. З метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження або його інтересів встановлений виняток:

- допит одного з обвинувачених, потерпілого чи свідка в режимі відеоконференції чи із застосуванням інших технічних засобів для трансляції з іншого приміщення.

4. З метою забезпечення дієвості кримінального провадження встановлений виняток:

- доручення органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії.

Засада безпосередності діє не тільки у стадії судового розгляду, а й у стадіях апеляційного, касаційного провадження, провадження у Верховному Суді і провадження за нововиявленими обставинами, хоча у цих стадіях засада безпосередності діє не в повному обсязі. Винятки зумовлені особливостями провадження у стадіях перегляду судових рішень.

У новому КПК з'явилося поняття письмового провадження, яке також є винятком з дії принципу безпосередності дослідження доказів. Письмове провадження є видом заочного провадження, яке може здійснюватись у стадіях апеляційного та касаційного провадження. Письмове провадження полягає у заочному (без безпосереднього залучення учасників судового провадження, лише на основі вивчення апеляційних чи касаційних скарг, заперечень на них і матеріалів, що до них додаються) перегляді судового рішення судом апеляційної чи касаційної інстанції. За умови, якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності,

таку новелу можна розглядати як певний захід чи елемент процесуальної економії, мета якого – спростити і прискорити процедуру провадження у суді апеляційної інстанції, при цьому не порушуючи конституційні права учасників апеляційного провадження [6, с. 212]. Однак, з метою недопущення порушення чи обмеження прав учасників кримінального провадження закон встановлює низку умов. Перш за все, ініціатива щодо здійснення такого провадження повинна виходити безпосередньо від учасників судового провадження. Суд не наділений правом такої ініціативи. По-друге, письмове провадження може бути проведене лише тоді, коли усі учасники бажають здійснення провадження у заочній формі. Окрім того, згідно з ч. 2 статті 406 КПК, якщо під час письмового провадження суд апеляційної інстанції дійде до висновку, що необхідно провести апеляційний розгляд, він призначає такий розгляд. Таким чином, клопотання про проведення письмового провадження від учасників судового провадження не є обов'язковими для суду. Якщо суд зробить висновок про те, що прийняття законного і обгрунтованого рішення можливе виключно в ході безпосереднього дослідження обставин справи, він повинен згідно із законом провести апеляційний розгляд у звичайному порядку.

Частина 3 статті 23 встановлює обов'язок сторони обвинувачення щодо забезпечення присутності під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом. Ця норма забезпечує реалізацію міжнародно-правового стандарту, закріпленого у підп. «сі» п. 3 ст. 6 Європейської конвенції захисту прав і основних свобод людини, який передбачає, що кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що і свідків обвинувачення. Обов'язок доставляння свідків обвинувачення покладається на сторону обвинувачення [6, с. 76]. Європейський суд з прав людини суворо дотримується правил пункту «d» ст. 6 Кон-

венції, вважаючи порушенням Конвенції покладення в основу обвинувального вироку показань свідків, які не були допитані під час дослідження доказів у судовому розгляді (судові рішення у справі Костовські від 20 листопада 1989 р.; у справі Віндіш від 27 вересня 1990 р.; в справі Дельта від 19 грудня 1990 р.) [1, с. 89].

У цьому контексті виникає питання, чи не буде порушенням засади безпосередності дослідження доказів, а саме права сторони захисту на допит перед незалежним і неупередженим судом, допит свідків під час досудового розслідування у судовому засіданні. Згідно з ч. 1 статті 225 КПК допит особи може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні. Вважаємо, що в разі проведення допиту свідків обвинувачення під час досудового розслідування у судовому засіданні без присутності сторони захисту на сторону на сторону обвинувачення повинен бути покладений обов'язок забезпечення можливості допиту цих свідків у судовому засіданні або проведення повторного допиту під час досудового розслідування у судовому засіданні у присутності сторони захисту.

Зміст засади безпосередності дослідження доказів охоплює також положення про те, що надання до суду інших матеріалів, окрім обвинувального акту, реєстру матеріалів досудового розслідування, цивільного позову та розписок до початку судового розгляду забороняється (стаття 291 КПК). О. Яновська з цього приводу зазначає, що колізію створює ст. 317 КПК, згідно з якою можна зробити висновок, що під час судового провадження, тобто вже під час підготовчого провадження суду можуть бути надані й інші матеріали. Таке тлумачення, на її думку, буде суперечити засаді безпосередності дослідження доказів судом, буде створювати упереджене ставлення судді та ставити в нерівне становище професійних суддів та присяжних, які не мають права знайомитись із матеріалами провадження (ст. 386 КПК). Автор вважає, що практика застосування зазначених вище норм має піти шляхом визнання того положення, що до судового роз-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається дія засади безпосередності дослідження показань, речей і документів у кримінальному провадженні. Здійснюється аналіз винятків із дії цієї засади. Подаються пропозиції щодо удосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства у сфері дії засади безпосередності.

SUMMARY

This article studies an operation of a principle of ingenuousness of examination of evidence, things and documents in the criminal proceedings. The analysis of exception from the operation of this principle is made. Proposals to improve the norms of the Criminal Procedural Law in action the sphere of operation of this principle are offered.

гляду нічого, крім матеріалів, визначених у ст.291 КПК, суду не може бути подано [9]. Цілковитим погоджуємось з такою позицією, оскільки це є порушенням не тільки принципу безпосередності, а ще й змагальності.

Висновки. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу зміст цієї засади зазнав певних змін, оскільки у новому кримінальному процесуальному законі передбачені цілковиті нові процесуальні інститути, які не передбачають безпосереднього дослідження доказів судом. Окремі положення статей 23 та 7 КПК потребують редагування. Говорити про дію засади безпосередності у широкому розумінні стосовно діяльності органів досудового розслідування можливо лише теоретично. У разі проведення допиту свідків обвинувачення під час досудового розслідування у судовому засіданні без присутності сторони захисту на сторону на сторону обвинувачення повинен бути покладений обов'язок забезпечення можливості допиту цих свідків у судовому засіданні, або проведення повторного допиту під час досудового розслідування у судовому засіданні у присутності сторони захисту.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /За загальною редакцією професорів - В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст]: К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 254 с.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 18 січня 2011 року: (відповідає офіц. текстові) К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 200 с.

4. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник (2-е вид., стереотипне) / - Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. К. : КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2007. – 272 с.

5. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. Вибрані твори. / М. М. Михеєнко. – К. :1999. – 240 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.

7. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліни. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

8. Курс лекцій з кримінального процесуального права України (Загальна частина): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vash-advokat.com/uploads/Chastyna%202.pdf>

9. Яновська О. Г. Змагальність як засада кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України / О. Г. Яновська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/training/judges/kpk4/>